

observations regarding the transfer of those or other foreign expressions, word forms on the Ukrainian linguistic basis.

The attention was paid to publications devoted to issues of linguistic culture of periodicals, popular science journalism, as well as to materials published under the headings “To help the teacher”, “Our consultations”, “Reviews”.

УДК 81'27

Світлана Соколова

КУЛЬТУРА МОВИ І СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто основні проблеми культури української мови, пов'язані з набуттям нею статусу державної і відповідним розширенням її суспільних функцій. До таких проблем належить масове тиражування неякісних публічних текстів, зокрема створених шляхом автоматичного перекладу з російської мови без редагування; у них трапляються помилки, подібні до тих, які й раніше були зумовлені інтерференцією (стихійною або свідомою, спричиненою політикою «зближення мов»), а також нові помилки, пов'язані з міжмовною асиметрією, яку не враховують комп'ютерні програми автоматичного перекладу. Питання культури мови варто вважати однією з найважливіших проблем сучасної української соціолінгвістики, що потребує розв'язання не лише на рівні просвітницької діяльності, але й на рівні свідомого регулювання.

Ключові слова: культура мови, інтерференція, міжмовна асиметрія, автоматичний переклад, засоби масової комунікації, розширення суспільних функцій мови.

The article deals with the main problems of the Ukrainian language culture, associated with obtaining the status of the state language, accordingly the extension of its public functions. These problems include poor quality public mass replication texts in particular, created by means of automatic translation from the Russian language without editing, they may contain mistakes similar to those that previously were caused by interference (spontaneous or deliberate, caused by the «convergence of languages» policy) as well as new mistakes associated with interlingual asymmetry, which do not include computer software automatic translation. The question of language culture should be

considered one of the most important problems of modern Ukrainian sociolinguistics, which needs to be solved not only at the educational level, but also at the level of conscious regulation.

Key words: *language culture, interference, interlingual asymmetry, automatic translation, mass media, expansion of social functions of language.*

Під культурою мови зазвичай розуміють «дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [Єрмоленко 2007а]. Це загальне визначення, воно стає і практично не пов'язане з суспільними умовами функціонування конкретної мови, однак спирається на поняття мовної норми, яку носії мови сприймають як «зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства» [Єрмоленко 2007в]. Саме з умовами функціонування мови пов'язані й основні завдання культури мови як наукової дисципліни щодо конкретної мови в конкретний період її існування. І саме в цій сфері виявляється зв'язок культури мови з соціолінгвістикою.

Українська мова в Україні тривалий час існує в умовах вимушеного контактного білінгвізму з близькоспорідненою російською мовою, і ставлення офіційних інституцій і суспільства до цього співіснування і його наслідків – величина змінна. Ретроспективний соціолінгвістичний аналіз свідчить про те, що українська мова у попередній період розвитку зазнавала суттєвого впливу за рахунок взаємодії, яку умовно можна поділити на «природну», зумовлену прямим мовним контактом, що завжди позначається на стані обох контактних мов, і штучну, яка в радянський період полягала у свідомому наданні переваги мовним засобам, спільним для контактних мов – української та російської – або навіть притаманним лише російській мові. Другим чинником впливу суспільних обставин минулого на сучасний стан української мови була комунікативна нерівність української і російської мов, внаслідок чого українська мова практично була усунена з наукового спілкування найвищого рівня (написання

дисертацій і наукових статей, особливо поза гуманітарною сферою, створення і переклад з інших мов складної науково-технічної документації та ін.), зі сфери вищої освіти (крім гуманітарної сфери), а відтак і переважно з професійного мовлення фахівців найвищої кваліфікації. «Виявляється, що генофонд нації, як називають мову, зазнає глибоких деструктивних змін саме через порушення суспільних сфер функціонування мови» [Єрмоленко 2007б: 102]

Тому «головне завдання української соціолінгвістики полягає в науковому аналізі деформацій, яких зазнало українське мовне середовище в попередній колоніальний період» [Масенко 2005: 1], [Масенко 2017].

Актуальними є дослідження сучасних тенденцій нормалізації української мови [Єрмоленко 2007б: 111; Карпіловська 2012; Струганець 2011], зокрема й у галузі термінології [Кочан 2013], упровадження в мовно-освітню практику літературного стандарту української мови.

Нині відбувається процес **розширення суспільних функцій української мови** у сфері державного управління, у науково-технічній сфері, у сфері інформації тощо. Проте через відсутність механізмів забезпечення належної мовної освіти цей процес відбувається здебільшого хаотично, спричиняючи додаткові культуромовні проблеми. Адже, крім перерозподілу функціонального навантаження між українською та російською мовами, відбулося й **розширення інформаційного простору** за рахунок електронних ЗМІ, нерідко з автоматизованим перекладом, посилився вплив загальних **глобалізаційних процесів**, зокрема й мовних. Загальні **демократизаційні процеси**, а також скасування цензури, відмова від редагування та коректури публічних текстів так само спричинилися до зниження рівня мовної культури суспільства.

Так, поширений тепер в електронних ЗМК автоматичний переклад спричиняє продукування текстів, які практично не редаговані і є зразками «антистилю»:

(1) *І коли **вантажівка** (рос. *грузовик*, треба: *вантажівку*) змушують зупинитися, **що вийшли** (рос. *вышедшие*) з машини **хлопці** (треба: *хлопці, що вийшли з машини*)* <http://>

autotheme.info/news/35779-nova-problema-na-dorogah-dlya-vodiiv-na-shho-slid-zvernuti-uvagu.html (26.06.2017);

(2) РФ підготувала проект резолюції Радбезу ООН про створення **збройної** (рос. *вооруженной*, треба: *озброєної*) стрілецькою зброєю місії для захисту спостерігачів ОБСЄ на сході України на початковий період в 6 місяців <https://tsn.ua/svit/rf-hoche-vvesti-mirotvorciv-oon-na-donbas-na-shist-misyaciiv-rosiyski-zmi-990503.html> (13.09.2017);

(3) [вчені] порадили не розігрівати повторно вже **зварену буряк** (рос. *сваренную свеклу*; треба: ч.р.). Для вживання в їжу буряк краще варити один раз, **так як** (рос. *так как*; треба: *оскільки*) **вона ставиться** (рос. *она относится*, треба: *він належить*) до тих продуктів, які втрачають повністю вітаміни, коли їх нагрівають знову <http://medobzor.in.ua/index.php/zhinkam/1157-yaku-jizhu-ne-mozhna-rozigrivati-dvichi> (3.12.2016).

У прикладах 1, 3 грубо порушені граматичні норми української мови, що зумовлено відмінністю роду та відміни іменників різних мов (рос. *грузовик* – укр. *вантажівка*, рос. *свекла* – укр. *буряк*), співвідношенням російського активного дієприкметника (*вышедшие*) з українською підрядною конструкцією (*що вийшли*), яке вимагає корегування порядку слів. У прикладах 2, 3 сплутано переклади одиниць, які в російській мові є лексико-семантичними варіантами (*относится 1, 2; поступать 1, 2*) і навіть омонімами (*вооруженный* – пасивний дієприкметник і прикметник), яким відповідають різні українські слова (пор.: рос. *вооруженный автомат* – укр. *озброєний автомат*, рос. *вооруженные силы* – укр. *збройні сили*). Крім того, що такий текст є малозрозумілим і малоестетичним, сплутування перекладу формально тотожних одиниць за їх багаторазового повторення у ЗМК може спричинити закріплення саме помилкових висловів у свідомості тих, хто тільки опановує українську мову або не має досвіду правильного слововживання. Ось ще приклади таких «антизразків»:

(4) **Хвора** (рос. *больная*, треба: *болісна*) тема для громадськості Нідерландів – це розслідування аварії рейсу МН-17. <http://tsn.ua/svit/medvedyev-hoche-obgovoriti->

z-niderlandskim-prem-yerom-spravu-pro-katastrofu-mn17-zmi-696186.html (15.07.2016);

(5) *Зараз проводяться дослідження, щоб підтвердити грип. Жінка ставилася* (рос. *относилась*, треба: *належала*) *до групи ризику, страждала порушенням системи обміну речовин* <http://tsn.ua/kyiv/u-kiyevi-vid-gripu-pomerla-pershalyudina-869213.html> (26.01.2017).

Багаторазове повторення таких одиниць у ЗМК зумовлює іншомовну «інтервенцію» на семантичному рівні, досить поширену в українській мові. З минулих часів закріпилися і досі активно функціонують вислови: *відзив на дисертацію* – замість *відгук про дисертацію*; *заклучення* (у науковій роботі, медичне, експертне) – замість *висновок*; *заклучний* (про виступ, тезу) – замість *підсумковий, прикінцевий*; *виписка з протоколу / історії хвороби* (документ) – замість *витяг*, і це навіть попри виправлення у зразках документів, наведених на офіційному сайті МОН (<http://mon.gov.ua/activity/nauka/atestacziya-kadriv-vishhoyi-kvalifikacziyi/kadry.html>, доступ 11.11.17). Зміна офіційного зразка, обов'язкового для наслідування, посприяла тому, що в документах, які стосуються дисертацій, ці слова вживають переважно правильно, хоча в інших наукових працях досі поширені nereкомендовані форми (див., наприклад інтернет-ресурси <http://kr-diplom.kiev.ua/knygarnya/vidzyv1.htm>; <http://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/196/41.pdf>). Паралельні форми трапляються навіть у тому самому документі: *Приклад виписки з протоколу засідання правління ІГС (або іншого статутного органу) рішення про делегування представника ІГС для участі в установчих зборах та до складу громадської ради при Новоград-Волинській райдержадміністрації*. І далі на тому самому ресурсі наведено зразок: *Витяг з протоколу засідання правління ... районної громадської організації* (<http://nvrda.com.ua/index.php/gromadska-rada/878-priklad-vipiski-z-protokolu-zasidannja>, доступ 11.11.17). Мовознавцю приємно бачити, що мовні поради, автори яких застерігають від неправильних форм, спричинених впливом російської мови (серед них і згадані в цій статті), починають виставляти на офіційних сторінках держадміністрацій, зокрема тих

регіонів, де цей вплив найбільший. Наприклад, дуже потішила рубрика «Говоримо і пишемо правильно» на сайті Головного управління Держсанепідслужби в Одеській області (http://oblises.odessa.ua/ukr_slovo/760-govorimo-pishemo-pravilno.html, опубліковано 19.03.2013).

Багато помилкових або принаймні сумнівних уживань закріплено в чинних кліше в багатьох офіційних документах, у зразках таких документів, які пропонують державні установи всупереч рекомендаціям мовознавців: *довіреність* замість *доручення*, *поступити в лікарню* замість *бути ушпиталеним, госпіталізованим, виписка з лікарні* (процес) замість *виписування, забір* (аналізу) замість *узяття*; *учбовий* (план, автомобіль) замість *навчальний, направлення* (на роботу, навчання, лікування) замість *призначення, скерування*. Попри рекомендацію найновішого академічного російсько-українського словника, який для рос. слова *направление* як перший переклад у значенні ‘документ’ подає саме *призначення* (РУС II: 416), у медичних закладах використовують саме *направлення*, як і в документах щодо працевлаштування. Пор.:

(6) *Чи має університет право примушувати випускників-бюджетників працювати 3 роки за **направленням**?* (<http://studway.com.ua/pracevlashtuvannya-studentiv/>, опубліковано 14.01.2015);

(7) *Випускники НТУУ «КПІ», які навчалися за державним замовленням і яким присвоєно кваліфікацію фахівця (бакалавра, спеціаліста, магістра) з вищою освітою, працевлаштовуються на підставі **направлення** на роботу.* (<http://studprofkom.kpi.ua/work>, доступ 11.11.17).

Саме така форма міститься у пропонованих зразках документів: <https://nubip.edu.ua/sites/default/.../Направлення%20на%20роботу%20РАЗОК.doc> (доступ 11.11.17).

Проблема перекладу слів (найчастіше – термінів), які в інших мовах (не лише російській) мають форму активного дієприкметника – субстантивованого (рос. *нападающий* – укр. *нападник*), такого, що перейшов у прикметник (рос. *опоясывающая боль* – укр. *оперізувальний біль*) або став

частиною складного слова (рос. *ростактивирующее вещество* – укр. *рістактивувальна речовина, речовина для активування росту*), не нова, але актуалізована саме у зв'язку з новими умовами функціонування української мови, оскільки треба не лише відкорегувати наявні терміни, але й постійно створювати нові, використовуючи власне українські словотвірні моделі з урахуванням динаміки словотвірних змін [Карпіловська 2016].

Отже, до нагальних проблем сучасної соціолінгвістики належать, зокрема, такі, як підсвідомий опір мовців сприйняттю текстів, створених малозрозумілою та малоестетичною штучною мовою електронних ЗМК. У тих, для кого українська не є першою засвоєною мовою, такі тексти формують хибне уявлення про власне українську мову як малозрозумілу та малоестетичну, а природних носіїв української – просто дратують. Іншими важливими проблемами є так звана «інтервенція» на семантичному рівні та така сама «інтервенція» на рівні засобів вираження. Це тиражується за допомогою електронних ЗМК, отже, крім помилок, запозичених з минулого (*відзив, заключення, випуска, поступити* та ін.), активно виникають нові.

Питання культури мови варто вважати одним із найважливіших завдань сучасної української соціолінгвістики, яка має зосереджувати увагу не лише на фактах зі спадщини минулого, але й на тих, що породжені теперішнім станом недостатнього поширення літературного стандарту української мови. Ці проблеми потребують розв'язання як на рівні **просвітницької діяльності**, так і на рівні **свідомого регулювання**.

Єрмоленко С. Я. (2007а). Культура мови // Українська мова: Енциклопедія (вид. 3-тє, зі змінами і доп.). – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. – С. 298-299.

Єрмоленко С. Я. (2007б). Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007.

Єрмоленко С. Я. (2007в). Норма мовна // Українська мова: Енциклопедія (вид. 3-тє, зі змінами і доп.). – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. – С. 438-440.

Російсько-український словник: У чотирьох томах (т. I–IV) / П. Ю. Гриценко (голова ред. колегії). – К.: Знання, 2011–2014.

Карпіловська Є. Соціальні чинники динаміки норм в українській мові кінця XX – початку XXI ст.: система та узус // *Języki słowiańskie w ujęciu sociolingwistycznym*. Halina Kurek (ed). – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012. – С. 47-58 (Biblioteka “LingVariów”, t.15).

Карпіловська Є. Системно-структурний підхід до вивчення динаміки сучасної української мови: здобутки та перспективи // *Українська мова*. – 2016. – № 4. – С. 41-60.

Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія // *Термінологічний вісник*. – 2013. – № 2(1). – С. 202-209.

Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. – К.: ТОВ «Видавництво «Клію», 2017.

Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2005.

Струганець Л. Мовна норма: стале і змінне // *Культура слова*. – 2011. – Вип. 74. – С. 34-43.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya. (2007a). Culture of language. In *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya* (p. 298-299). Kyiv: Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» imeni M.P. Bazhana (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2007b). Language and Ukrainian-studiing worldview: Monohrafiya. Kyiv: NDIU (in Ukr.)

Yermolenko S. Ya. (2007v). Linguistic norm. In *Ukrayins'ka mova: Entsyklopediya* (p. 438-440). Kyiv: Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» imeni M.P.Bazhana (in Ukr.)

Hrytsenko, P. Yu. (Ed.) (2011-2014). Russian-Ukrainian dictionary. (Vol. I-IV). Kyiv: Znannya (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye. (2012). Social factors of the dynamics of norms in the Ukrainian language at the end of the XX – beginning of the XXI century: system and usage. In *Języki słowiańskie w ujęciu sociolingwistycznym*. (p. 47-58). Halina Kurek (ed). Kraków: Księgarnia Akademicka (Biblioteka “LingVariów”, t.15) (in Ukr.)

Karpilovs'ka, Ye. (2016). System-structural approach to studying the dynamics of modern Ukrainian language: achievements and perspectives. *Ukrayins'ka mova (Ukrainian language)*, 2016, 4, 41-60 (in Ukr.)

Kochan, I. M. (2013). Word-building norms and terminology. *Terminolohichnyy visnyk (Terminological Bulletin)*, 2(1), 202-209 (in Ukr.)

Masenko, L. (2017). The language of Soviet totalitarianism. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio» (in Ukr.)

Masenko, L. T. (2005). Ukrainian language in the sociolinguistic aspect. (D. Thesis, Ukrainian language). Kyiv: Instytut ukrayins'koyi movy NANU (in Ukr.)

Struhanets', L. (2011). Lingual norm: constant and variable. *Kul'tura slova (Culture of the word)*, 74, 34-43 (in Ukr.)

Статтю отримано 24.11.2017

Svitlana Sokolova

CULTURE OF LANGUAGE AND SOCIOLINGUISTICS – THE POINTS OF INTERSECTION IN MODERN UKRAINE

The main tasks of the culture of language as a scientific discipline about a specific language in a particular period are primarily related to the conditions of its functioning. Ukrainian in its previous development was significantly influenced by Russian language due to the natural language interaction, caused by a direct linguistic contact, as well as by the artificial one, that in the Soviet period lay in the fact of conscious emphasizing of language skills common with the Russian language or even not typical of Ukrainian language. Nowadays, there appeared new sociolinguistic factors caused by the expansion of public functions of the Ukrainian language. The quality of modern public texts, created by the obscure and not aesthetic artificial Mass media language, belong to urgent problems of modern Ukrainian linguistics. These texts cause subconscious resistance of speakers to their perception. The other important problem is the so called “intervention” at the semantic level, resulting from interlinguas semantic asymmetry, the same “intervention” at the level of ways of expression (the spread of word forms and word-formation means or completely inappropriate for Ukrainian language or specific in another function).

The peculiarity of modern period of functioning of the Ukrainian language is that such facts are replicated with the help of electronic media, so in addition to mistakes borrowed from the past (*vidzyv, zaklyuchennya, vypyska, postupyty* etc.) new ones are actively emerging.

The question of the culture of language should be considered one of the most important problems of contemporary Ukrainian sociolinguistics, focusing not only on the facts that are the legacy of the past as well as on those, generated by the current state of the language including the expansion of its functional yield. These problems should be solved not only at educational level, but also at the level of conscious regulation.

УДК 81'38

Світлана Бибик

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ СТЕРЕОТИПИ В АНОТАЦІЇ ДО НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ЗБІРНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ВИПУСКІВ «КУЛЬТУРИ СЛОВА»)

У статті запропоновано аналіз анотації як одного з найпоширеніших жанрів наукового тексту. Розрізнено довідкові, оцінювальні, рекомендаційні анотації, відзначено умовність їх диференціації. Проаналізовано анотації до збірника «Культура слова» з урахуванням того, що такий складник видання є довідково-рекомендаційним жанром. Відзначено, що анотації містять абстрагований погляд на науковий продукт. Простежено роль синонімічних лексичних і синтаксичних засобів оформлення узагальноної думки про матеріали науково-популярного збірника. Наведено синонімічні оцінні засоби, притаманні анотаціям. Наголошено на такій важливій жанрово-стильовій ознаці анотації, як адресність, що засвідчує апеляція до свого читача чи окреслення читацького кола. Узагальнено, що анотація – це вагома інформативна частка книги, статті (чи то наукової, чи то публіцистичної). Її жанрово-стереотипні формули орієнтовані на інформативність, оцінність, адресність, відсутність вираженого авторського «я» чи «ми». Це відсторонений погляд на пропонувані друкований продукт, що має стисло виразити його структуру, зміст, підкреслити важливість праці.

Ключові слова: анотація, адресність, оцінність, інформативність, синонімія.

The article proposes an analysis of the annotation as one of the most popular genres of scientific text. The reference, evaluation, recommendation annotations are distinguished, the condition of their differentiation is noted. Annotations to the collection of the